

УДК 81'373.612.2-029:7

Загайська Д. Л.

Львівська національна академія мистецтв

СПІВВІДНОШЕННЯ СИМВОЛУ ТА МЕТАФОРИ, АЛЕГОРІЇ, ОБРАЗУ, ЗНАКУ ЯК ЗАСОБІВ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ

Загайська Д. Л. Співвідношення символу та метафори, алегорії, образу, знаку як засобів художньої виразності. У статті проаналізовано співвідношення понять символу з метафорою, алегорією, образом та знаком як засобами художньої виразності. Показано, що ці поняття є взаємодоповнюючими та взаємозалежними. Визначено особливості цих понять як методів художньої творчості та окреслено межі їх дії. Досліджено поняття символу та його візуальне вираження у предметній формі, вказано на його нематеріальну основу. Співставлено поняття метафори та алегорії як вербального та візуального способів вираження, що спільно працюють на досягнення максимальної виразності художнього твору. Висвітлено роль художньої образності як світовідчуття, що формується у свідомості людини. Зазначено, що за допомогою поняття образу відбувається творення нової реальності, що візуально виражається в мистецькому творі у формі прихованого змісту чи ідеї. Співвіднесено поняття символу зі знаком та вказано на його візуальну та матеріальну сутність на противагу символу.

Загалом зазначено, що поняття символу може співвідноситися з іншими засобами художнього вираження в культурі для досягнення максимальної виразності мистецького твору.

Ключові слова: символ, метафора, алегорія, образ, знак, засоби художньої виразності, мистецтво, культура.

Загайская Д. Л. Соотношение символа и метафоры, аллегории, образа, знака как средств художественной выразительности. В статье проанализировано соотношение понятий символа с метафорой, аллегорией, образом и знаком как средствами художественной выразительности. Показано, что эти понятия являются взаимодополняющими и взаимозависимыми. Определены особенности этих понятий как методов художественного творчества и очерчены границы их действия. Исследованы понятия символа и его визуальное выражение в предметной форме, указано на его материальную основу. Сопоставлены понятия метафоры и аллегории как вербального и визуального образа выражения, кото-

рые вместе работают на достижение максимальной выразительности художественного произведения. Освещена роль художественной образности как мироощущения, которые формируются в человеческом сознании. Отмечено, что с помощью понятия образа происходит создание новой реальности, которое визуально выражается в художественном произведении в форме скрытого смысла или идеи. Соотнесено понятие символа со знаком, указано на его визуальную и материальную сущность, в отличие от символа.

В целом указано, что понятие символа может соотноситься с другими средствами художественного выражения в культуре для достижения максимальной выразительности художественного произведения.

Ключевые слова: символ, метафора, аллегория, образ, знак, средства художественной выразительности, искусство, культура.

Zagayska D. The interrelation of symbol with metaphor, allegory, image and sign as the means of artistic expression. The interrelation of the concept of symbol with metaphor, allegory, image and sign as the means of artistic expression has been analyzed in the article. It has been demonstrated that these concepts are complementary and interdependent. The peculiarities of these concepts, being the methods of artwork, have been defined, and the range of their functioning has been specified.

The original way of symbol formation from the realistic image to the symbolic one existed in every historic period. So far as the artistic symbol and other means of artistic expression, such as metaphor, allegory, image and sign are concerned, we most commonly find literary and theoretical studies of this issue. Their study in visual arts, where they are considered to be the means of expressing semantics of images, is of equal importance. With the help of imagery, art creates its own artistic reality, transforming the reality as it is for the sake of better expression of ideas. Metaphors, signs and allegories are often used in the modern art to achieve the highest possible expression. They produce new meanings of the work of art and act as a peculiar artistic method of creative work. Metaphor and allegory have accompanied the development of art for many centuries, and they are peculiar manifestation of artistic symbol. They are considered to be linguistic means of artistic expression, known as tropes (from the Greek "turn"), helping to shift the characteristics of one object, action or phenomenon to the other ones. However, they are also relevant to visual arts, conveying certain unidentified ideas in a coded form by means of images. It is practically impossible to study the notion of symbol apart from these notions, because all of them are interdependent one way or another. There is no unified approach to the understanding of symbol, its nature, structure and qualification in contemporary science. The comparison of symbol with the other artistic categories as an element of artistic work and its functions plays an important role in the study of the notion of symbol.

The symbol in the art is the manifestation of spirituality, hidden context as well as the means of figurative and metaphorical thinking. Owing to associative views, a person is able to see the wide range of spiritual and sensuous, conceptual and value-oriented shades in the objective symbols. This is precisely why the symbol is the sign eligible for the supreme value and meaning. Ideals

Рецензент статті: Скрипник Д. М., кандидат філософських наук, доцент кафедри менеджмента, Львівська національна академія мистецтв

Стаття надійшла до редакції 01.11.2016

and values, both social and life, are carried out through the symbolic meaning. Besides, the perception and understanding of reality as an aesthetic category in the art is carried out by means of such notions as symbol, image, sign, metaphor and allegory. The general experience of contact with the reality as it is and with the individual essence of the human being is reflected in the form of an image. Art, which is instrumental in the social and cultural development of mankind and meets the essential human needs with the help of means of artistic expression being formed according to the categories of aesthetics, is the completion of symbolic transformation of experience, its external manifestation, together with language and ritual.

Therefore, it may be affirmed that symbol does not only correlate with but also often assimilates with other means of artistic expression. The symbol is "striving" for the graphics of the image, its visual expression, being a kind of access to the informational content, embodied in the objective form, talking about supersensitive reality that doesn't belong to the physical world. Metaphor contains coexistence of two substances, namely distinctions and semantic, causative, sign-oriented links between them, all of which are working on the achievement of the highest possible deep essence of the work. Allegory, as a means of artistic expression, also contains two components, namely the notions of abstract and real object, being an integral embodiment of certain idea, phenomenon or object. Allegory is usually monosemantic in content as opposed to the polysemy of symbols. The concept of image arises in one's consciousness under the influence of the reality as it is. Whereas, in contrast, the artist creates artistic image in the form of new reality on the basis of his or her own mental outlook, being symbolic in itself, because it contains hidden meaning or idea in its visual display. The notion of symbol correlates with the sign in form of object, phenomenon, verbal or plastic image, in other words, in its tangible embodiment, and involves quite rational, at times even unambiguous definition.

Conclusions. *Analysis of correlation of symbol and other means of artistic expression reveals essential similarities and distinctions of these notions, being significant forms of artistic thinking manifestation, the way of perceiving a work of art and revealing their aesthetic value as a universal category in art. Artistic and conceptual thinking of human beings forms the image of the work of art with the help of specific artistic devices, such as paralleling, assimilation, reminders, and associative links. Yet imagery and significance form the basis of its integrity.*

Keywords: *symbol, metaphor, allegory, image, sign, means of artistic expression, art and culture.*

Постановка проблеми. У кожен історичну епоху існував своєрідний шлях формування символу від реалістичного зображення до символічного. Коли йдеться про художній символ та інші засоби художньої виразності, такі як метафора, алегорія, образ та знак, найчастіше зустрічаємо літературно-теоретичні дослідження цієї проблеми. Не менш важливим є їх вивчення у візуальному мистецтві як засобів вираження семантики образів. За допомогою образності мистецтво творить власну художню дійсність, трансформуючи реальність заради більшої виразності ідей. У сучасному мистецтві для досягнення максимальної виразності часто за-

стосовується прийом метафори, знаку чи алегорії, що породжують нові значення мистецького твору та виступають своєрідним художнім методом творчості. Метафора і алегорія супроводжують розвиток мистецтва протягом багатьох століть та є своєрідними проявами художнього символу. Їх заведено вважати лінгвістичними засобами художньої виразності, так званими тропами (від грец. «зворот»), які допомагають переносити ознаки одного предмета, дії, явища на інші. Проте вони також є актуальними для візуального мистецтва, передаючи у закодованій формі певні непізнані ідеї у формі зображення. Символ практично неможливо вивчати окремо від цих понять, оскільки всі вони так чи інакше взаємопов'язані. У сучасній науковій думці немає уніфікованого підходу щодо розуміння символу, його природи, структури та кваліфікації. Важливу роль у вивченні поняття символу відіграє співставлення його з іншими категоріями в мистецтві як складової художньої творчості та його функцій.

Актуальність статті. Людині притаманна здатність до символізації навколишньої дійсності. Завдяки художній творчості як образному відтворенню дійсності людина опиняється між реальним та художнім (ідеальним) світом, що втілюється у мистецтві. Творення художнього образу обумовлене суспільною сутністю людини. За допомогою символічно наповнених соціальних форм, таких як релігія, культура, наука та мистецтво, людина пізнає дійсність. Багатозначність дефініції символу, знаку, образу, алегорії та метафори ускладнює дослідження цих понять як засобів виразності в мистецькому творі. Актуальність означеної проблеми обумовлена необхідністю вивчення співвіднесення художнього символу з алегорією та образом, знаком та метафорою. Вони засвідчують його естетичну цінність як універсальної категорії в мистецтві. Також вважаємо недостатнім дослідження понять «алегорія», «метафора», «знак» та «образ» і їх значення в розумінні мистецького твору. На основі теоретико-методологічних засад дослідження було проведено аналіз співвідношення поняття символу з іншими видами художньої виразності, що є важливими складовими образності та індивідуального світобачення в мистецтві. Художньо-образне мислення формує людський світогляд, а символ виступає своєрідним ключем до вивчення природи людини — творить нові та переосмислює вже існуючі структури. На сьогодні поняття алегорії та метафори переважно є складовими лінгвістичних досліджень та характеризують виражальні засоби мови в сучасній науці. Проте вони залишаються актуальними також із точки зору візуального мистецтва.

Аналіз досліджень та публікацій. Символ найчастіше розглядають у межах дослідження складних філософських проблем. Поруч із символом часто виступають поняття алегорії та метафори. Алегоричне та інтуїтивне сприйняття символу як міфу притаманне для ренесансного сприйняття. Поняття знаку найчастіше формується в контексті пізнання природи та властивостей мови як способу комунікації, проблем

її походження. Ця тема розроблялася такими вченими як Р. Декарт, Дж. Локк, Г. Ляйбніц. У період Просвітництва теоретичне сприйняття символу набуває раціоналістичних та гуманістичних рис, що характеризують даний період. У цей час відбуваються активний розвиток мистецтва та пошук нових естетичних категорій. Паралельно зі становленням нової філософської думки, розвитком точних та природничих наук відбувається формування методико-теоретичних підвалин у дослідженні символу як категорії соціальної та полісемантичної. Нового звучання йому надає І. Кант у своїй «Критиці здатності судження», в якій він називає символ інтуїтивним та чуттєвим способом освоєння дійсності. Символ уперше набуває статусу особливого засобу духовного усвідомлення реальності. За І. Кантом, символ є специфічним різновидом зображення, яке прагне відобразити те, що не може бути відображеним апріорно. За словами К. Свасьяна, діалектика І. Канта раціоналізує символ, редукує його до функції чуттєвої форми і зводить до ілюзії [12: 28].

Німецька класична філософія розглядає символ із двох позицій: як експресивно-виражальний засіб і як зображувально-об'єктивний. Естетична теорія німецького романтизму в працях Ф. Шеллінга свідомо протиставила класичній алегорії символ і міф як триумф ідеї та образу. Символ — це нероздільна тотожність загального та особливого, ідеального і реального, безконечного і кінцевого. У ньому всі сторони перебувають у рівновазі. Проблеми символу також розглядалися в працях Ф. Гегеля, на думку якого, у символі ми насамперед маємо фігуру, образ, які вже самі по собі викликають у нас уявлення про щось безпосередньо існуюче. Філософ твердить, що символ є неоднозначним поняттям, у якому слід розрізняти смисл і вираження цього смислу. Перший є уявленням, а другий — чуттєвим існуванням або образом.

У ХХ столітті теоретичні дослідження символу та знаку в основному зосереджувалися у ділянці лінгвістики Ч. С. Пірсом та Ф. де Соссюром. Дані вчення виводять поняття символу за межі естетично-філософської категорії. Вони формують підходи до розуміння проблеми символу як частини знаково-символічної системи культури та вивчення специфіки їх функціонування в просторі культури. У цей період формується поняття лінгвістичного символу та прагнення до типології та класифікації знакових систем культури. Філософський аналіз знакових систем представлений у роботах радянських учених С. Аверінцева [1], А. Ф. Лосева [5; 6], Ю. М. Лотмана [7], а також болгарського науковця Ц. Тодорова. Онтологічними питаннями у дослідженнях поняття символу, проблемами взаємозв'язку символічної форми та буття і свідомості займалися Е. Гуссерль, Ж. Дерріда, Е. Кассіреп [3]. Французькі структуралісти — К. Леві-Стросс, Р. Барт, М. Фуко — розглядали культурну діяльність людини як знаково-символічну, як певну реакцію людини на зовнішнє середовище.

У процесі розвитку лінгвістичного знання на сучасному етапі дослідження цей процес набуває

міждисциплінарного характеру. Зокрема тропи викликають глибокий науковий інтерес у працях філософів та лінгвістів.

Поняття метафори вперше було визначено ще в античний період давньогрецьким філософом Аристотелем. Проте новітні дослідження метафори як структурно-семантичного явища та засобу пізнання й освоєння світу розпочалися в кінці ХІХ століття в історико-філософському, гносеологічному, семіотичному та лінгвокогнітивному напрямах. Роль метафори в науці досліджував іспанський філософ та публіцист Х. Ортега-і-Гассет [9]. Проблемами щодо створення єдиної концепції метафори та теоретичними її дослідженнями займалися західні вчені П. Рікер [11], А. Річардсон, а також американський лінгвіст Дж. Лакофф, який спільно з М. Джонсоном написали книгу «Метафори, якими ми живемо» (1980) [4]. Розглядаючи метафору як мовний та культурний феномен, автори формують думку про те, що метафора є методом пізнання дійсності та способом організації людського досвіду, структуризації знань людини про світ. У філософії постмодернізму метафора стає одним зі способів пізнання та закріплення знань, вона визначає взаємостосунки людини та навколишньої дійсності, що стає важливою та актуальною проблемою в науці ХХ століття.

Поняття алегорії як художнього прийому ввів німецький мистецтвознавець І. Вінкельман. Дослідник трактував метафору як умову появи ідеального твору мистецтва. Алегорія водночас постає різновидом художнього символу та елементом системи художньої мови й образності, уособлюючи в собі явище або ідею. Ф. Шеллінг визначає символ через алегорію та схему як універсальні філософські категорії загального та особливого.

У процесі наукових досліджень, здійснених в кінці ХІХ — на початку ХХ століття, вироблено ряд теоретично-практичних підходів до розуміння засобів художньої виразності в мистецькому творі. Серед них — культурологічний, соціологічний, семантичний, семіотичний, психологічний, антропологічний, мистецтвознавчий тощо. Такі дослідження, зокрема, пов'язані зі зміною естетичних пріоритетів у цей період та розвитком постмодерну як загальнокультурної, історико-філософської та соціологічної концепції сприйняття світу. Дослідженням теорії символічного займалися засновник психоаналізу З. Фрейд та автор теорії архетипів К. Г. Юнг, європейського структуралізму Н. С. Трубецької, Р. О. Якобсон, Я. Мукаржовський, російської «формальної школи» Ю. Н. Тиянов, В. Б. Шкловський, Б. М. Ейхенбаум, а також незалежні від напрямів А. Белий і В. Я. Пропп. Також були опубліковані численні та різноманітні мистецтвознавчі дослідження архітектури живопису та інших мистецтв. Зокрема праці таких художників-теоретиків як К. Малевич, В. Кандинський, П. Клее.

Серед сучасних дослідників символічного в різних галузях слід виділити таких як американський антрополог К. Гірц («Інтерпретація культур»,

1973), болгарсько-французький філософ, соціолог, мовознавець та семіолог Ц. Тодоров («Теорії символу», 1977) [13], російський філолог В. Топоров («Міф, ритуал, символ, образ», 1995) [14] і тандем російсько-грузинських учених М. Мамардашвілі та О. Пятигорського («Символ і свідомість. Метафізичні роздуми про свідомість, символіку та мову», 1997) [8]. Також варто виділити праці таких відомих радянських вчених як О. Лосєв, Ю. Лотман, С. Аверінцев, вірменський філософ і мовознавець К. Свасьян. Серед українських виділяємо праці мовознавців, таких як М. Максимович, О. Потебня, М. Костомаров.

Мета статті. Проаналізувати поняття символу, метафори, алегорії, образу та знаку як засобів художньої виразності. Розглянути їх як ідейно-образні структури, що є частиною художньо-образного мислення, які віднаходять своє місце у творчій діяльності людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема визначення символу як засобу художньої виразності є актуальною з точки зору як мистецтва, так і лінгвістики. Ц. Тодоров вважає, що мова є перш за все символічною за своєю суттю, оскільки її формування відбувається в процесі людського мислення (пізнання). Саме тому автор найчастіше звертається саме до словесного (вербального) символу. Найчастіше символ співвідноситься зі знаком як візуальним відображенням конкретних чи абстрактних понять, для зберігання та передачі інформації, естетичних та мистецьких цінностей [13: 33]. Це відбувається за допомогою художньої образності, що є одним із видів мислення та сприйняття, способом художнього освоєння дійсності. Категорія образу є частиною сприйняття, уяви, мислення та пам'яті, зовнішнього і внутрішнього світу людини, культури і мови.

Підходи до вивчення символу формувалися в залежності від його функцій та призначення. Від категорії ідеї, що є визначальною у філософії Платона, до естетичної категорії, підходи до розуміння символу формуються в багатьох наукових дослідженнях, залишаючись актуальними протягом усієї людської історії. Найголовнішою його функцією є комунікація та трансляція історичного досвіду.

Символ містить у собі абстрактну ідею в її начоному прояві та поєднує два важливі компоненти: знак та образ. Єдність цих двох компонентів визначає цілісність характеру відображення. У мистецтві таке відображення є художнім твором, який досягає максимальної виразності ідеї завдяки алегорії та метафорі. Між цими поняттями існує певна суміжність, що називається асоціативністю. Завдяки їй утворюються цілісні системи знаків та символів із узагальнюючими властивостями, уподібненнями, застосуваннями контрастів та порівнянь для максимально цілісного образного вираження [7: 433].

Символ є предметом філософської рефлексії у різні історичні періоди. Існує багато трактувань символу в залежності від методики, форми та контексту дослідження. Символ можна розуміти як

ідейну, образну або ж ідейно-образну структуру, що містить указання на ті чи інші відмінні від неї предмети, для котрих ця структура є узагальненням і нерозгорнутим знаком.

Підходи до розуміння символу змінювалися в залежності від його функцій та потреб. Символ зайняв важливе місце в системі культури. Болгарсько-французький дослідник Ц. Тодоров у книзі «Теорії символу» вважає, що символ варто співставляти з такими поняттями як знак та інтерпретація, форма і краса, мистецтво та міфологія тощо. Автор пропонує досліджувати поняття символу, а не просто історію символу [13: 24].

Символ — вторинне явище культури, яке дозволяє відкрити глибше значення певних об'єктів. Його первинною структурною частиною є знак, котрий є найпростішим елементом, своєрідний матеріальний предмет, явище, подія, що виступає заміником іншого предмета (властивості чи відносин) та використовується для надбання, обробки, зберігання й передачі певної інформації [13: 15].

Символічний світ культури наповнюється символами та знаками завдяки творчій діяльності людини. Мистецтво як спосіб образного відтворення дійсності у різних його проявах містить такі важливі поняття, як образне художнє мислення і поняття художнього образу. Образність є важливим способом психічного сприйняття й розуміння світу людиною, є частиною мови, культури та мистецтва. Образне мислення притаманне людям творчих професій і відбувається за допомогою образних уявлень. Такий спосіб сприйняття дозволяє набагато повніше відобразити характеристику предметів, ситуації, дії та їх властивості. За допомогою окремих образів формується цілісний образ світу, а символізація є тим механізмом у культурній пам'яті, що зберігає цілісність хронологічного шару культури та виконує функцію культурної єдності. Символ можна назвати розгорнутим знаком, який є важливим інструментом духовної частини культури, а символічність і здатність до творення та транслявання символів є однією з ключових характеристик людської сутності. Сукупність усіх знакових способів вербальної та невербальної комунікації, за допомогою яких передається важлива інформація, є складовими знакової системи культури. Існує велика кількість таких систем, у яких невід'ємною їх частиною є знаки та символи.

Символи, як і знаки, вказують на зміст, що лежить поза межами візуального відображення, розкривається через зіставлення предметного образу та глибинного змісту. Французький філософ П. Рікер вважав символізм поняттям, що включає в себе два чи більше значення — первинне і вторинне, пряме та переносне, вказуючи на бінарну природу символу. Дослідник вважав, що саме у множинності смислів та єдності їх протилежностей полягає феномен символу. Важливою його характеристикою є те, що знак націлений на об'єкт, відображає реальність зовнішнього світу і сприймається за допомогою органів чуттів [11: 416–435]. Слово «знак»

походить від латинського «signum» — сигнал, тому можемо говорити про знак як певний імпульс, котрий наштовхує на подальші роздуми, дії.

Поняття символу і знаку часто ототожнюються. Значення поняття символічного часто вживається як синонім знаковості. Проте ще дослідник лінгвістично-комунікаційного підходу в семіотиці Ф. де Соссюр протиставляє символи конвенціональним (умовним) знакам, підкреслюючи їх іконічність, та вважає, що мовний знак є реальним об'єктом у мисленні мовців, який набуває конкретного значення у системі мови. Вважаючи мову системою знаків, яка складається з двох складових: значення (зовнішнє вираження, так званий образ звуку) та означення (змісту), Ф. де Соссюр підкреслює тим самим знакову природу мови і те, що мова є формою та засобом вираження змісту. Таким чином, знак є поняттям, котре найбільш повно визначається в системі лінгвістичних досліджень та розглядається як частина системи мовлення.

Семіотика, як наука про мову, виходить із припущення, що всі властивості мови мають бути пояснені через властивості знаку. Таке розуміння мови як знакової системи притаманне всім теоріям мови. Французькі структуралісти, такі як К. Леві-Стросс, Р. Барт, М. Фуко, розглядали культурну діяльність людини як знаково-символічну, що зумовлена реакціями людини на зовнішнє середовище. Знак та символ є взаємодоповнюючими елементами, та в залежності від підходу вивчення і їх позначення можемо говорити про багатовекторність їх застосування.

Звертаючись до теорії символічного Е. Кассіра, простежуємо важливу деталь: символ у філософській теорії постає видом об'єктивації символічної функції. Дослідник виділяє такі символічні форми, як міф, мова, система, релігія, право, історія та економіка, що складаються з сукупності знаків та відповідних для них видів діяльності. Філософ визначає людину поняттям «animal symbolicum» та вибудовує ідею еволюційного розвитку людини завдяки прагненню до символізації [3: 89].

У сучасних умовах глобалізації культурних процесів, пов'язаних із розвитком інформаційних технологій та нових засобів комунікації, які почали формуватися з середини ХХ століття, змінилося сприйняття й бачення сучасного світу та людини в ньому. Це безпосередньо вплинуло на розвиток мистецтва, зокрема візуального, та розширило способи вираження й репрезентації художньої творчості. Символ у художньому творі вказує на сутнісний художньо-естетичний зміст твору.

Художній символ як важлива складова категорія естетики цілком відмінний від вербального й не піддається словесному опису. Він є своєрідним доповненням художнього образу. Підкреслюючи внутрішній художньо-естетичний зміст твору, символ виступає художнім чи естетичним засобом комунікації у візуальному мистецтві. Тому одним із важливих інваріантів поняття символу є його візуальне відображення в культурі.

Аналізуючи візуальний символ, можемо говорити про його первинність щодо словесного з точки зору історичного розвитку. Візуальний символ є продуктом культурно-історичного розвитку візуального мислення, в той час, як вербальний знак (символ) є результатом пізнішого розвитку трудової діяльності людини, що пов'язується з підвищенням рівня наочно-понятійних утворень та потреб [8: 59]. Оскільки мистецтво — це специфічний вид опанування дійсності, відображення культурної діяльності людини та одна з форм сприйняття світу і пізнання, то такі поняття як метафора, алегорія, образ, знак та символ є засобами художньої виразності в мистецтві та супроводжують його розвиток.

Художній символ у мистецькому творі виступає в якості прийому художньої виразності, як і метафора чи алегорія. Проте він має свої особливості. У порівнянні зі знаком, який переважно має одне основне значення, символ наділений багатозначністю та широким спектром вираження. С. Аверінцев вважає художній символ універсальною категорією естетики, яка найкраще піддається розкриттю через суміжні категорії образу та знаку. Дослідник вважає символ образом, що розглядається в аспекті своєї знаковості. Символ і є знаком, що наділений органічністю міфу та багатозначністю образу. У символі предметний образ та глибинний зміст виступають двома частинами однієї цілості, взаємодоповнюючи один одного [1: 155–161].

У давньогрецькій до платонівській філософії поняття символу найчастіше ототожнюється з алегорією. Алегорія як форма художнього вираження має багато спільного з такими поняттями як символ, знак, метафора. Але найважливішим є те, що всі вони спрямовані на передачу прихованого змісту. Їх значення за допомогою образів, що часто можуть бути не пов'язані між собою буквально, вміщують у собі нашарування історичних культурних пластів і за допомогою певних знань можуть бути розшифровані, піддаються інтерпретації. Ці знання — переважно абстрактного характеру та призначаються для передачі інформації про навколишній світ.

Алегорія, спільно зі знаком та образом, має здатність розкривати глибинне значення художнього символу, заради максимально точної передачі ідеї художнього твору. У широкому розумінні алегорія визначається не просто конкретним видом образу, а як суть образного мислення, яке передає конкретно-чуттєвий образ предмета.

Як художній прийом алегорія часто застосовувалася в античний період, переважно в поезії та літературі. Алегоричні прийоми в давньогрецькому мистецтві дозволяли передавати раціональні ідеї через своєрідну завуальованість та бажання небуквальної передачі змісту твору.

Спосіб відображення дійсності через алегорію використовується також у візуальному мистецтві та спільно з іншими засобами виразності формує прихований світ смислів та ідей. Спосіб дії алегоричності полягає у поєднанні двох частин: абстрактного поняття та конкретного предмета, які уособ-

люють певну ідею, предмет чи явище. Найчастіше до алегоричних персоніфікацій заради більшої виразності звертаються у міфологічних, релігійних та фольклорних творах. Існує чимало універсальних алегоричних образів, що відіграють символічну роль у мистецтві протягом багатьох століть. Алегорія застосовувалася у трактуванні Біблії та творів античних філософів, зокрема в Гомера, а також у творах Вергілія, Овідія та Горація.

Алегоричний тип мислення займає важливе місце в період Середньовіччя, Відродження та класицизму. Проте в період романтизму він поступається символізму. Саме в період романтизму між поняттями алегоричного та символічного відбувається розмежування, оскільки до цього часу вони практично не розрізнялися. Предметно-чуттєвий образ алегорії зазвичай вказує на принципово інше значення, як і в символі. Проте в символі в одній образній формі гармонійно зливаються ідея та образ, що зображений предметно. В алегорії предметний образ зазвичай більш буквальний, а важливішою є точно донесена інформація, що у формі образу «ілюструє» певну абстраговану ідею. Зазвичай алегорія раціональна та однозначна за своїм змістом, у той час як ідея символу є багатозначною та глибоко емоційною. Найчастіше у застосуванні алегорії використовується поетичний прийом, що наділяє неживий предмет властивостями та ознаками живого.

Розгорнуте поняття алегорії через уособлення часто асоціюється з поняттям метафоричності. Одним із найпоширеніших тропів та засобів художньо-образної виразності є метафора, що також сягає своїм корінням часів Давньої Греції. У метафорі пряме тлумачення речей і явищ, уживання слів у їх буквальному значенні замінюються переносними, тобто дія метафори формується за принципом подібності та є наслідком близькості предметів, явищ, ознак тощо. Метафора є властивістю людської психіки та художнього мислення.

Поряд із символом, знаком та образом поняття метафори засновується на попередньому досвіді поколінь та має здатність перебудовувати реальність так, щоби, зберігаючи основні елементи, надавати їм нового змісту та звучання. Метафора є своєрідним інформаційним каналом між історичними періодами та найбільш повно відкривається на зрізі епохи, відображаючи картину світу та стан речей у ній.

У процесі творення структури картини світу метафоризація розглядається як базовий процес систематизації та категоризації накопиченої інформації. За допомогою поняття метафори аналізується поняття картини світу, що здійснюється за допомогою психолінгвістичних та лінгвістичних підходів. Історично накопичена інформація постає у формі метафори з глибинним змістом і формується за допомогою звичних категорій та ідей, що робить її доступною для людини, оскільки вона створена за принципом, характерним для людської поведінки. Метафора (пер. «інакомовлення») є тим інструментом у лінгвістичній культурі, що творить єдиний семантичний (смысловий) простір, координатну пло-

щину з таких універсальних понять, як час, простір, доля, причинно-наслідкові зв'язки, співвідношення чуттєвого та надчуттєвого, цілого та часткового, як поняття, що є орієнтирами людської поведінки [10: 45].

Невербальні образи, що сформувалися з абстрактних понять, як перша форма буття, несли інформацію про світ. Тому метафора первинно не є мовним феноменом, попри те, що найбільш повно вона проявляється саме через мовні зв'язки. Принцип дії метафори — співвідношення загальноприйнятих асоціацій, принципів та уявлень, що містяться в тому чи іншому предметі культури. Саме в метафорі вони зливаються в один образ, тому ми сприймаємо один об'єкт через призму іншого. Своєрідні зіткнення смислів у метафорі породжують новий зміст, що формує цілісне значення. Отже тут і виявляється основна відмінність метафори від образу і символу. Метафора — це двозначне, динамічне утворення, що зароджується при наданні характеристик одного образу іншому, вона побудована на тотожності сторін та їх несхожості одночасно [9: 69]. При порівнянні предметів здійснюється спроба знайти спільну основу з урахуванням спільних ознак, навіть якщо вони лише віддалено схожі за своїми властивостями. Це відбувається заради органічної цілісності.

Образ — це відправна точка як для метафори, так і для символу. Тільки в метафорі увага концентрується на значенні, а в символі — на формі. Природу метафори досліджують з точки зору функціонування, співставлення з художньо-образним, асоціативним мисленням [11: 416–435]. Загалом значний теоретичний інтерес до метафори проявляється з боку семіотики, естетики, філософії, поетики, мистецтвознавства.

Символ у мистецтві є проявом духовності, прихованого контексту та засобом образно-метафоричного мислення. Завдяки асоціативним уявленням людина має здатність побачити широкий спектр духовно-чуттєвих, смислових та ціннісних відтінків у предметній символіці. Саме тому символ є прикметою, що претендує на вищу цінність та значення. Через поняття символічного здійснюється вираження ідеалів, цінностей — суспільних та життєвих. Крім того, за допомогою таких понять як символ, образ, знак, метафора та алегорія відбувається пізнання та засвоєння дійсності в мистецтві як естетичній категорії. У формі образу відбивається загальний досвід контакту з реальною дійсністю та індивідуальною сутністю людини. Мистецтво, яке відіграє важливу роль у соціокультурному розвитку людства та відповідає сутнісним потребам людини за допомогою засобів художньої виразності, що формуються за категоріями естетики, є завершенням символічної трансформації досвіду, зовнішнім її проявом, спільно з мовою та ритуалом.

Суть символічного мистецтва — вираження краси, гармонії, естетичної досконалості, повноти буття. Символ створює бачення предмета-об'єкта (образу),

формує ціннісні критерії глибинного значення та розкривається через поняття знаковості у своєму зовнішньому прояві. Візуальне вираження в мистецтві є способом його зв'язку з реальним світом, історією, природою. Твір набуває художності, коли він наділяється людською фантазією, ідеєю, думкою, що передається інтуїтивно та асоціативно через метафоричність, символічність, образність та алегоричність.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можемо говорити, що символ не лише співвідноситься з іншими засобами художньої виразності, а й часто уподібнюється з ними. Символ «прагне» до графічності зображення, візуального його вираження, це своєрідний доступ до інформаційного змісту, що втілюється у предметній формі, розповідає про надчуттєву реальність, що не належить матеріальному світу. Метафора містить у собі співіснування двох сутностей: відмінностей та зв'язку між ними — смислового, причинового, знакового, які працюють над досягненням максимальної глибинної сутності твору. Алегорія як засіб художнього вираження також містить дві складові: поняття абстрактного та конкретного предмета, що є цілісним уособленням певної ідеї, явища. Зазвичай алегорія є однозначною за змістом — на противагу багатозначності символу. Поняття образу виникає в людській свідомості під впливом реальної дійсності. У той час, як митець творить художній образ у формі нової реальності на основі свого особистого світовідчуття, який є символічним за своєю суттю, оскільки містить прихований зміст чи ідею у візуальному його відображенні. Поняття символу співвідноситься зі знаком у формі предмета, явища, образу, словесного чи пластичного, тобто в матеріальному його втіленні, та містить цілком раціональне, часом навіть однозначне визначення.

Таким чином, аналіз співвідношення символу та інших засобів художньої виразності виявляє істотні спільності та відмінності цих понять як важливих форм прояву художнього мислення, спосіб сприйняття мистецького твору та виявлення їх естетичної цінності як універсальної категорії в мистецтві. За допомогою специфічних художніх прийомів, таких як проведення паралелей, уподібнення, нагадування та асоціативні зв'язки, художньо-образне мислення людини формує образ мистецького твору. А образність та знаковість складають основу його цілісності.

Література:

1. Аверинцев С. С. София-Логос / С. С. Аверинцев. — [2-ге вид., доп.]. — К. : Дух і Літера, 2001. — 912 с.
2. Гіртц К. Інтерпретація культур / К. Гіртц ; пер. з англ. — К. : Дух і літера, 2001. — 542 с.
3. Кассирер. Э. Философия символических форм : в 3 т. / Э. Кассирер. — М. ; СПб. : Университетская книга, 2002. — Т. 1. — 271 с.
4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. — М. : УРСС Эдиториал, 2004. — 256 с.
5. Лосев. А. Ф. Эстетика Возрождения. Исторический смысл эстетики Возрождения / А. Ф. Лосев. — М. : Мысль, 1998. — 750 с.

6. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии / А. Ф. Лосев. — М. : Мысль, 1993. — С. 960.
7. Лотман Ю. М. Избранные статьи в 3 томах. Статьи по семиотике и топологии культуры / Ю. М. Лотман. — Таллинн : Александра, 1992. — Т. 1. — 472 с.
8. Мамардашвили М. К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. — 224 с.
9. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 68–81.
10. Остапчук І. І. Тропи та тропеїзація англійського масмедійного дискурсу : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.04 / Остапчук І. І. — Львів, 2016. — 220 с.
11. Рикер П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение / П. Рикер // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 416–435.
12. Свасьян К. А. Проблема символа в современной философии : (критика и анализ) / К. А. Свасьян. — Ереван : АН Арм. ССР, 1980. — 226 с.
13. Тодоров Ц. Теория символа / Ц. Тодоров. — М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. — 408 с.
14. Топоров В. М. Миф. Ритуал. Символ. Образ : Исследования в области мифопоэтического : Избранное / В. М. Топоров. — М. : Изд. группа «Прогресс-Культура», 1995. — 624 с.

References:

1. Averyntsev S. S. Sofiya-Lohos [Sofia Logos]. 2-nd edition. Kyiv, Dukh i Litera Publ., 2001. 912 p.
2. Girts K. Interpretatsiya kul'tur [Interpretation of cultures]. Kyiv, Dukh i Litera Publ., 2001. 542 p.
3. Kassirer. E. Filosofiya symvolicheskikh form : v 3 t. [The philosophy of symbolic forms : in 3 volumes]. Moscow ; Saint-Petersburg, Universytetskaya kniga Publ., 2002. 271 p.
4. Lakoff Dzh. Metafori, kotorymi my zhyvem [Metaphors that we live]. Moscow, URSS Edytorial Publ., 2004. 256 p.
5. Losev. A. F. Estetika Vozrozhdeniya. Istorycheskiy smysl estetyki Vozrozhdeniya [Renaissance aesthetics. Renaissance aesthetic sense of aesthetics], Moscow, Mysl' Publ., 1998. 750 p.
6. Losev A. F. Ocherki antychnoho symvolizma i myfologii [Essays ancient symbolism and mythology]. Moscow, Mysl' Publ., 1993. 960 p.
7. Lotman Y. M. Izbrannye stat'i v 3 tomakh. Stat'y po semiotyke i topologii kul'tury [Featured Articles in 3 volumes. Articles on semiotics and typology of culture.], Tallinn, Aleksandra Publ., 1992. 472 p.
8. Mamardashvili M. K. Symvol i soznanie. Metafyzycheskye rassuzhdeniya o soznanii, symvolike i jazyke [Symbol i consciousness. Metaphysical meditation on consciousness, symbols and language]. Moslow, Shkola «Yazykov russkoy kul'tury» Publ., 1997. 224 p.
9. Ortega-i-Hasset X. Dve velikiye metafori. Teoriya metafori [Two great metaphors. Theory of metaphor]. Moscow, Prohress Publ., 1990, pp. 68–81.
10. Ostapchuk I. I. Tropy ta tropeyizatsiya anhlomovnoho masmediynoho dyskursu : diss. ... dokt. fil. nauk [Tropes English-language mass media discourse]. Lviv, 2016. 220 p.
11. Riker P. Metaforicheskiy protsess kak poznyanie, voo-brazhenye i oshchushchenye [The metaphorical process as cognition and consciousness feeling], Moscow, Prohres Publ., 1990, pp. 416–435.
12. Svas'yan K. A. Problema symvola v sovremennoy filosofii [Symbol problem in modern philosophy]. Erevan, AN Arm. SSR Publ., 1980. 226 p.
13. Todorov T. Teoriya symvola [The theory of symbol]. Moscow, Dom intellektyal'noy knygy Publ., 1999. 408 p.
14. Toporov V. M. Mif. Rytual. Symvol. Obraz [Myth. Ritual. Symbol. Image], Moscow, Yzd. hruppa Prohress-Kul'tura Publ., 1995. 624 p.